RELIGION WITHOUT GOD

Ronald Dworkin, *Religion Without God*, Harvard University Press, 2013.

Religion Without God posljednje je Dworkinovo autorsko djelo, objavljeno posthumno, priređeno na temelju predavanja koja je održao na Univerzitetu u Bernu tokom decembra 2011. godine. Prema navodima izdavača, Dworkin je namjeravao značajno proširiti razmatranja predviđena za ovu knjigu ali je s obzirom na uznapredovalu bolest imao vremena tek za neznatne korekcije pvobitnog teksta prije smrti (februar 2013. godine). Tematska nit koja prožima autorovo razmatranje, odnosno, navedeno razmatranje sažima se u stavu da je „religija dublja i obuhvatnija od Boga". Drugim riječima, vjera u Boga jedan je od mogućih načina ispoljavanja tog obuhvatnog, religijskog svjetonazora. Rasprava je prvenstveno posvećena razmatranju uloge i značaja religije u modernom demokratskom, sekularnom, društvu. Pri tome je značajno Dworkinovo insistiranje na prenaglašenoj podjeli između vjerujućih i nevjerujućih ljudi. Te podjele potiču se, uglavnom, naglašavanjem razlika između ovih ljudi. Iako razlike nisu sporne, Dworkin smatra da je ono što različite svjetonazorske grupe povezuje mnogo značajnije od tačaka razlikovanja. Utoliko naglašava značaj i prednost etičkih dimenzija u religijskim učenjima nad dogmatskim planom. U zadnjem dijelu razmatranje se uvodi u ustavno-pravne tokove koje Dworkin svojim promišljanjima neminovno obogaćuje. *Religion Without God* u cjelini je zagovor dijaloga i odgovornog razmijevanja svjetonazorskih razlika ali i zajedničke utemeljenosti u čovjeku i njegovom dostojanstvu. Ovim svojim djelom Dworkin se pridružio onim naporima koje su u istom pravcu, u vlastitim argumentacijama, poduzimali autori poput Jürgena Habermasa ili Hansa Künga.

Dworkinovo razumijevanja prava proizlazi iz moralno-etičke osnove na kojoj se zasniva i njegovo sudjelovanje u raspravi o religijskim pravima i slobodama. Ta rasprava se odvija u uvjetima svjetonazorskog pluralizma, posebno u kontekstu ustavne arhitekture moderne demokratske, liberalne države, u onome što će Habermas nazvati dvosmjernim procesom učenja vjerujućih i nevjerujućih građana.

Religija zauzima značajno mjesto u ustavnim tekstovima i međunarodnopravnim dokumentima kao rezultat historijske

povezanosti prava i religije. Odredbe o slobodi religije, vjere i uvjerenja u takvim dokumentima svjedoče o njihovom političkom značaju, potvrđujući religiju kao životno područje koje kao niti jedno drugo zaokuplja i angažira ljudsku pažnju i emocije. To dalje znači da je, u svjetlu tumačenja i primjene ustavnih odredbi i međunarodnih pravnih i političkih dokumenata, od presudne važnosti odrediti šta se podrazumijeva pod religijom. Za većinu ljudi, smatra Dworkin, religija podrazumijeva institucionalizirane grupe (crkve i druge vjerske zajednice) čiji pripadnici obožavaju neku vrstu božanstva ili bića bliskog Bogu. Iako je kasnijim razvojem pravo na religijsku slobodu uključilo i ateiste, ne ograničavajući se na teističke religije, za većinu ljudi, religija i danas u sebi, moglo bi se reći nužno, podrazumijeva neku vrstu božanstva. Postavlja se pitanje treba li takvo razumijevanje biti određujuće za zatvaranje i sužavanje kruga onih koji imaju pravo na zaštitu svojih religijskih, odnosno, vjerskih prava i sloboda. Dworkin je uvjeren da je odgovor negativan jer je religija interpretativni pojam ili koncept koji, poput slobode, jednakosti, dostojanstva, čini samu srž političkih ideala. Na temelju njih odlučujemo šta štitimo kao ljudska i ustavna prava. U tom smislu, religiju i na njoj zasnovana prava i slobode treba definirati i razumijevati na način koji nije isključiv ili arbitreran, odnosno, koji religiji i religijskim pravima značaj osigurava širinu i osnovu za sudjelovanje u javnom životu i prostoru moderne sekularne i dakako svjetonazorski pluralne države. Moguće je, dakle, govoriti o funkcionalnom i substancijalnom pristupu u pokušaju definiranja vjerskih prava i sloboda. Pri tome se kod funkcionalnog pristupa vjera razumije kao presudna u ukupnoj osobnosti pojedinca dok substancijalno razumijevanje naglasak stavlja na određena uvjerenja o načinu života koja zavrjeđuju ustavnu zaštitu. Kao primjer funkcionalnog pristupa Dworkin navodi odluku Vrhovnog suda SAD u slućaju Daniela Andrewa Seegera kojem je priznao pravo na izuzeće od vojne obaveze u Vijetnamskom ratu, na temelju priziva savjesti iako je riječ o deklariranom ateisti. Iako se u funkcionalnom pristupu ne vide ozbiljne pukotine, Dworkin smatra kako je substancijalni pristup primjereniji u razumijevanju i primjeni ustavnih odredbi o vjerskim pravima i slobodama. Svoje razumijevanje substancijalnog koncepta religijskog uvjerenja Dworkin je ponudio u poznatoj raspravi o abortusu (*Life's Dominion – An argument about Abortion, Euthanasia and Individual Freedom,* 1993).

Iz funkcionalnog i substancijalnog pristupa razvija se teza o posebnim pravima (funkcionalno razumijevanje) i općim pravima

(substancijalno rauimijevanje). Prihvaćanjem fukcionalnog pristupa kod religijskih prava naglasak je na slobodi ili preciznije slobodi od. Međutim, to podrazumijeva i pitanje kontradikcije. Vjerska prava i slobode shvaćene na taj način, u užem i funkcionalističkom smislu, zahtijevaju izuzeće od općih (zakonskih, državnih) pravila koja vrijede u sekularnoj državi za pripadnike jedne religijske grupe ili zajednice. Osim toga, postoji i pravo na nediskriminaciju jedne religijske zajednice nad drugima. Drugim riječima, već izuzeće po bilo kojoj osnovi za pripadnike jedne grupe otvara pitanje diskriminacije.

U glasovitom Prvom amandmanu Ustava SAD nalaze se dvije odredbe koje se posebno odnose na vjersku slobodu. Prva zabranjuje vladi da se miješa, odnosno, da ometa slobodno prakticiranje vjere. Druga joj zabranjuje da ustanovljava religiju, odnosno, da bilo kojoj religiji dodjeljuje staus zvanične. Riječ je o odredbama koje su, prema mnogim pravnicima u SAD-u, često u međusobnom konfliktu. Svjestan takvih kontradikcija, u ustavnopravnom smislu Dworkin se zalaže za onu interpretacijupravanavjerskeslobodekojesmjerajunaetičkuneovisnost od države, odnosno, vlasti. Svjestan, naravno, da to barem u izvjesnoj mjeri odudara od historijskog konteksta nastanka i razvoja vjerskih sloboda ali insistira, dosljedno sebi, na savremenom razumijevanju i interpretaciji koja ima na umu kontekst. To, između ostalog znači, da u uvjetima vrijednosnog pluralizma između dogmatske i etičke dimenzije vjerskih učenja, naglasak mora biti na etičkom. Interpretacija prava na vjersku slobodu u širem smislu, kao prava na etičku neovisnost ima/trebala bi da ima i sasvim konkretne ustavnopravne implikacije.

Iz prava na etičku neovisnost kao općeg prava interpretiraju se i izvode posebna prava i slobode.

Dworkin navodi primjer referenduma koji se u Švicarskoj održao 2009. godine, kojim je u toj zemlji zabranjena izgradnja munara uz džamije. Jedan od zagovornika zabrane naglasio je kako, suprotno tvrdnjama mnogih, nije riječ o diskriminaciji i uskraćivanju vjerskih sloboda jer islam ne zahtijeva da uz molitvene prostore budu izgrađene munare. To je ono suženo razumijevanje prava na vjersku slobodu i uopće suženo razumijevanje vjere o kojem govori Dworkin, njena dogmatska dimenzija. Ako se, s druge strane, poentira Dworkin, vjerska prava i slobode razumiju u širem horizntu etičke neovisnosti, onda nema sumnje da je u konkretnom slučaju riječ o diskriminaciji. Suštinski se ista argumentacija izvodi i na primjeru zabrane marame (headscarves) u javnom prostoru i vjeronauke i molitve u javnim školama gdje se između

dviju krajnosti, kao srednji model usvaja koncept „trenutka tišine“.

Dworkinovo razumijevanje religijskih prava, polazeći od hermeneutičkih temelja iz kojih izvire cjelina njegovog filozofsko-pravnog učenja, susreće se s Habremasovim razumijevanjem prava u modernom, svjetonazorski pluralnom društvu. Pravo je u toj vizuri put posredovanja vrijednosnih stavova kojim se dolazi do onih pravnih i političkih, odnosno, institucionalnih rješenja koja ne podrivaju pluralni karakter društva, demokratske institucije i, najvažnije, jednakost ljudi utemeljenju u dostojanstvu svakog ljudskog bića. Utoliko i ideja sekularnog svetog, koju Dworkin gradi u *Religion without God*, doprinosi razumijevanju i konsenzusu u savremenom društvu. Religijski svjetonazor u postsekularnom dobu sastavni je dio svejtonazorskog spektra i kao takav omogućava da se iz njega ravnopravno sudjeluje u raspravama od javnog značaja. No, kako postsekularno ne znači i antisekularno doba to religijski narativ ne vrijedi, odnosno, ne zadobiva apsolutno odobravanje i prihvaćanje. Drugim riječima, kao odgovorni sudionici javne rasprave ili života u javnom prostoru, vjerujući ljudi, smatra Habermas moraju u javnom diskursu vlastite argumente prevesti u javni diskurs na način u kojem će pojmovni instrumentarij biti u skladu sa svjetonazorskim mozaikom, odnosno, koji će olakšati njihovo razumijevanje i ugradnju u institucionalne odluke. Ova kratka knjiga Dworkinov je doprinos racionalnom razgovoru i ublažavanju vjerskog straha i mržnje. *Religion without God* djelo je humaniste koji je prepoznao i mogućnosti i ograničenja čovječanstva. Unatoč poznatim slabostima ovdašnje izdavačke djelatnosti i čitalačke kulture, nejasno je kako navedeno Dworkinovo djelo do sada nije doživjelo svoj prijevod na bosanski jezik te je ovaj prikaz, ujedno, svojevrsni pledoaje za takav prevoditeljski i izdavački angažman.

Dželaludin Hodžić